

# Privrednoreformski zahtevi programskog prestrukturiranja dela kapaciteta namenske industrije

Potpukovnik dr *NIKOLA PETROVIĆ*

**R**azmatranje mogućnosti prestrukturiranja kapaciteta namenske industrije pretpostavlja prethodno raščišćavanje principijelnog pitanja o tome šta želimo postići njenim razvojem i kakva je uloga svakog preduzeća u ostvarivanju generalnog cilja. Tako se može govoriti o preduzećima koja će ostati u ranijoj proizvodnoj delatnosti i preduzećima (ili njihovim delovima) koja će zatečeni proizvodni program morati da prilagode tržišnim uslovima privređivanja.

Odgovarajuće analize i procene doprinosa svakog pojedinačnog preduzeća tehničkoj modernizaciji oružanih snaga i jačanju njihove borbene gotovosti nužan su preduslov opredeljenja položaja tih preduzeća u budućnosti. To znači da svi kapaciteti čijom se proizvodnjom neće zadovoljavati potrebe najneposrednijeg borbenog obezbeđenja oružanih snaga i, uz to, nemaju izgledne izvozne mogućnosti, treba da budu preusmereni na druge programe proizvodnje.

Značajno je i pitanje pomoći Armije preduzećima kojima predstoji prestrukturiranje proizvodnje, pri čemu treba imati selektivan pristup, zasnovan na kombinovanoj primeni više kriterijuma, od kojih se ističu dva: karakter izmena proizvodne strukture i stepen fleksibilnosti tehnologije.

Preduzeća namenske industrije, kao i ostala preduzeća jugoslovenske privrede, opterećuju snažni troškovni pritisci i višegodišnji rast inflacije, a izražena nelikvidnost i tendencija pada zaposlenosti kapaciteta čine izvesnim dalje pogoršanje njihovog ekonomskog položaja.

U svetu je ta industrija pred dilemom u kom smeru i na koji način treba ostvariti programsku preorijentaciju proizvodnje. O tim pitanjima sve se glasnije razgovara i na Istoku i na Zapadu. Sigurno je da su sve veća ekonomska i politička kriza, osnovni uzrok promena koje na tom planu preduzimaju istočnoevropske zemlje, dok u zemljama Zapada nastaje proces standardizacije i redukovanja dupliranih proizvodnih

programa, tako da vojni projekti poprimaju višenacionalni karakter. Prema tome, osnovni je motiv racionalizacija proizvodnje i opremanja oružanih snaga i orijentacija na razvoj vrhunskih tehnologija.

Mnoge od tih zemalja, koje su već evidentirale viškove kapaciteta namenske industrije (ili će to učiniti), preduzimaju određene mere kako bi što bezbolnije rešile probleme koji iz toga proizilaze.

U našim uslovima, razmatranje mogućnosti prestrukturiranja vojne industrije pretpostavlja prethodno raščišćavanje principijelnog pitanja o tome šta želimo postići njenim razvojem, i kakva je uloga svakog preduzeća u ostvarenju generalnog cilja.

Ukoliko se pođe od tog pristupa, može se govoriti o preduzećima koja će ostati u ranijoj proizvodnoj delatnosti i preduzećima (ili njihovim delovima) koja će zatečeni proizvodni program morati da prilagode tržišnim uslovima privređivanja.

Takvo grupisanje preduzeća moralo bi se zasnivati na prethodnoj sveobuhvatnoj analizi opasnosti po bezbednost Jugoslavije, imajući u vidu stanje u zemlji i okruženju, a posebno u zemljama potencijalnim agresorima. U okviru toga, potrebno je ustanoviti:

(a) kolike su razlike u nivou tehničke opremljenosti između oružanih snaga naše zemlje i zemalja potencijalnih agresora;

(b) kakvi su planovi tehničke modernizacije oružanih snaga tih zemalja;

(c) koji se nivo razlika u opremanju oružanih snaga naše zemlje i zemalja potencijalnih agresora može smatrati dopuštenim (koji neće ugroziti bezbednost Jugoslavije) s obzirom na sliku budućeg rata;

(d) kakve su perspektivne ekonomske mogućnosti našeg društva, koje čine materijalni okvir vojne potrošnje, i drugo.

Preduzeća namenske industrije mogu se grupisati i na osnovu sledećih kriterijuma značajnih za ostvarivanje osnovnog cilja:

(1) namena proizvoda i njihov značaj u strategiji vođenja oružane borbe;

(2) potrebe dugoročnog opremanja naših oružanih snaga (projektovane na osnovu slike budućeg rata, usavršavanja i

daljeg razvoja vojnih doktrina zemalja potencijalnih agresora i naše vojne doktrine);

(3) stepen tajnosti, odnosno posledice oticanja tajni u vezi sa konkretnom vrstom proizvoda – u slučaju ustupanja njegove proizvodnje nekom preduzeću izvan namenske industrije;

(4) mogućnost angažovanja drugih preduzeća, s obzirom na razlike u slučaju neizvršenja ugovorenih poslova, dužinu perioda adaptacije ljudi i uspostavljanja nove organizacije proizvodnje, visinu cene pripremanja alata i proizvodnih linija i dr.;

(5) procene kretanja ponude i tražnje na (specifičnom) svetskom tržištu sredstava naoružanja i vojne opreme), i drugo.

Navedene analize i procene doprinosa svakog pojedinačnog preduzeća tehničkoj modernizaciji oružanih snaga i jačanju njihove borbene gotovosti nužan su preduslov opredeljenja položaja tih preduzeća u budućnosti. To znači, u najkraćem, da svi kapaciteti čijom se proizvodnjom neće zadovoljavati potrebe najneposrednijeg borbenog obezbeđenja oružanih snaga i, uz to, nemaju izgledne izvozne mogućnosti, treba da budu preusmereni na druge programe proizvodnje.

Kada je reč o *preduzećima* čija sredstva naoružanja i vojne opreme *imaju osnovni značaj u vođenju oružane borbe*, tj. značajno opredeljuju odbrambenu efikasnost zemlje, zahtevi programskog prestrukturiranja najčešće nemaju privredno reformsku osnovu. Naime, eventualne izmene proizvodnog programa nisu uzrokovane zahtevima tržišta (na kojima se, inače, zasniva sprovođenje privredne reforme), već potrebama opremanja oružanih snaga. Naravno, sve to je uslovljeno realnom dimenzioniranošću kapaciteta namenske industrije, tj. njihovom usaglašenošću sa planovima dugoročnog opremanja oružanih snaga i našim izvoznim mogućnostima.

S obzirom na značaj naoružanja i vojne opreme i činjenicu da oni nisu proizvodi klasičnog komercijalnog karaktera, proizilazi da ta preduzeća treba institucionalizovati kao državna, a utvrđivanje cena, mora se zasnivati prvenstveno na realnom kalkulativnom modelu.

Pri tome se ima u vidu da ta preduzeća ne mogu uticati na obim isporuka sopstvenih proizvoda, jer sama ne odlučuju o opremanju jedinica konkretnim vrstama proizvoda. Stoga

ona ne bi trebalo da snose odgovornost za nedovoljnu iskorišćenost kapaciteta, jer iz takvog položaja logično proizilazi zaključak o opravdanosti priznavanja i pokrivanja svih njihovih troškova i pri najnižem stepenu angažovanja činilaca proizvodnje.

Međutim, zaključak se značajno menja ukoliko ta preduzeća, i u uslovima strogo usmeravane strukture proizvodnje, svoju proizvodnju mogu da plasiraju na svetsko tržište. Naravno, brojni činioci mogu uticati na obim izvoza sredstava naoružanja i vojne opreme ali se, kao i u slučaju proizvoda komercijalne (obična) potrošnje, cenovni i necenovni elementi konkurentnosti (kvalitet proizvoda, brzina i efikasnost gađanja, transportne mogućnosti, pokretljivost, potrošnja goriva i drugo) potvrđuju kao bitno opredeljujući činioci izvoza. Prema tome, odgovornost za izvoz na svetsko tržište ne može imati JNA, već preduzeće koje se opredeljuje za takvu vrstu realizacije svoje proizvodnje. Da bi se to ostvarilo, moraće se neprekidno istraživati (samostalno ili sa drugim jugoslovenskim preduzećima) potrebe svetskog tržišta, usavršavati proizvodi iz postojećeg programa i razvijati novi, osavremenjavati organizacija proizvodnje itd. To se ne može učiniti u okvirima dosadašnje prakse, prema kojoj se briga preduzeća najčešće završavala na proizvodnji, dok je izvoz bio preokupacija drugih, armijskih organa. Ti organi bi i dalje trebalo da pružaju stručnu pomoć, ali izvozni marketing naoružanja i vojne opreme morao bi postati briga preduzeća.

Priznavanje potpunih troškova proizvodnje naoružanja i vojne opreme za opremanje naših oružanih snaga u tržišnim uslovima je neizbežno, a opstanak toga dela proizvodnje (i preduzeća) ne bi smeo biti doveden u pitanje.

Na drugoj strani, preduzeća vojne industrije koja su, sa stanovišta sadašnjih i budućih potreba naših oružanih snaga, postala predimenzionisana a imaju mogućnosti da izvoze naoružanje i vojnu opremu, odnosno da promene proizvodne programe u okviru nove razvojne strategije, treba ekonomski osamostaliti i učiniti odgovornim za rezultate svoga poslovanja. Poslovanje tih preduzeća bi trebalo da se ostvaruje kao i u slučaju preduzeća od posebnog značaja za oružane snage, i to do obima zaposlenosti kapaciteta koji je utvrđen visinom planiranih isporuka za potrebe naših oružanih snaga. U

preostalom delu kapaciteta poslovanje tih preduzeća bi se zasnivalo na izvozu naoružanja i vojne opreme, ili na proizvodnji druge komercijalne robe i usluga.

Dakle, izlaz iz sadašnje situacije za takva preduzeća nije u zatvaranju fabrika i otpuštanju radnika. Za takvu transformaciju, međutim potrebna je pomoć države. Ona bi se ogledala, prvenstveno u smanjenju poreskih i drugih davanja, pretvaranju nenaplaćenih potraživanja (domaća i inostrana) u hartije od vrednosti i njihovoj prodaji (uz diskont) na tržištu kapitala, liberalnijoj kreditno-monetarnoj politici itd. Međutim, to su ipak kratkoročne mere diktirane uglavnom tekućim teškoćama njihovog ekonomskog položaja.

Očigledno je da se za takva preduzeća trajna rešenja ne mogu naći u okviru postojećeg asortimana proizvodnje i obima angažovanih kapaciteta, već u prestrukturiranju njihove proizvodnje prema potrebama i mogućnostima naših oružanih snaga. Takvim svođenjem, Armija bi se oslobodila dela troškova koji joj se pojavljuje u vezi sa nedovoljnom zaposlenošću kapaciteta.

Selektivnan pristup pomoći JNA preduzećima kojima predstoji prestrukturiranje proizvodnje mogao bi se zasnivati na kombinovanoj primeni više kriterijuma, od kojih se ističu dva: karakter izmena proizvodne strukture i stepen fleksibilnosti tehnologije.

## IZMENA PROIZVODNE STRUKTURE

Pretpostavljajući da su preduzeća namenske industrije svoj dosadašnji razvoj umnogome zasnivala na proizvodnji za potrebe naših oružanih snaga i izvozu trebalo bi da Armija pomogne njihovom bržem prilagođavanju tržišnim uslovima privređivanja. Ta pomoć bi se ostvarivala prema karakteru programskog prestrukturiranja za koja se opredeljuju pojedina preduzeća. Zavisno od toga, mogla bi se prihvatiti sledeća (uslovna) kategorizacija preduzeća:

a) preduzeća koja se u okviru proizvodnje sredstava naoružanja i vojne opreme opredeljuju za proizvodnu strukturu prilagođenu potrebama i zahtevima svetskog tržišta, i

b) preduzeća koja pristupaju izmeni proizvodne delatnosti, odnosno koja se preorijentišu na proizvodnju komercijalne robe i usluga.

*U prvom slučaju* organi Jugoslovenske narodne armije na osnovu poznavanja stanja i tendencija vojno-političkih odnosa, te stanja na svetskom tržištu naoružanja i vojne opreme, mogli bi izneti svoje mišljenje i sugestije o mogućoj proizvodnoj orijentaciji. Pri tome, morala bi se poštovati potpuna sloboda i samostalnost preduzeća u izboru proizvodne orijentacije. Na taj način poštovaće se i njihova odgovornost za sadašnji i budući razvoj i onemogućiti pripisivanje krivice Armiji za eventualne promašaje u budućnosti.

Preduzeća bi, *u drugom slučaju* uz prethodno istraživanje tržišta samostalno formulisala promene u asortimanu proizvodnje. Međutim, u početku te preorijentacije, kada je i najteže, Armija bi im – kao veliki kupac – mogla olakšati probijanje na tržište.

Svakako, preduzeća kojima predstoji prestrukturiranje proizvodnje naći će se pred nepremostivom barijerom – nedostatkom novčanih sredstava za realizaciju tog ogromnog zahvata.

Nepovoljna okolnost je i to što je industrija naoružanja i vojne opreme samo delimično osposobljena za klasičnu robnu proizvodnju. Uzimajući u obzir i njen sadašnji položaj, teško je pretpostaviti da bi se isključivim osloncem na vlastitu akumulaciju mogla izvesti njena programska preorijentacija. To, istovremeno, znači da ta preduzeća nisu u mogućnosti da se sopstvenim snagama prilagode tržišnim uslovima privređivanja.

## FLEKSIBILNOST PRIMENJENE TEHNOLOGIJE

Moguća pomoć delovima preduzeća vojne industrije koje karakteriše nedovoljna zaposlenost trebalo bi realizovati i zavisno od stepena prilagodljivosti tehnologije na izvozne programe proizvodnje naoružanja i vojne opreme ili na nove „civilne“ programe proizvodnje. Tako je, bar na prvi pogled, logično pretpostaviti da je proizvodna preorijentacija preduzeća sa nefleksibilnim (specifične) tehnologijama u vezi sa visokim investicionim ulaganjima. Naravno pod uslovom da se

ona opredeljuju za proizvodnju proizvoda opšte potrošnje. Međutim, znatno bi se manje ulagalo kapitala ukoliko bi (ne menjajući osnovni smer delatnosti) bila usvojena nova struktura proizvodnje naoružanja i vojne opreme, prilagođena potrebama svetskog tržišta. U tom smislu, trebalo bi sagledati poziciju svakog preduzeća, prvenstveno sa stanovišta njihovog nepovoljnog ekonomskog položaja i evidentne nemogućnosti da takav zahvat samostalno izvedu. Otuda i pitanje kako obezbediti dodatne investicije, neophodne za finansiranje proizvodne preorijentacije, a u vezi s tim je i pitanje oblika pomoći Armije takvim preduzećima.

U preduzeća koja raspolažu fleksibilnom tehnologijom, očigledno, nisu potrebna nova ulaganja, pa je i takva pomoć Armije nepotrebna. I obrnuto, preduzećima sa nefleksibilnom tehnologijom, nedostatak investicija je nepremostiva prepreka, a JNA im, objektivno, tu pomoć ne može pružiti, s obzirom na probleme s kojima se u finansiranju tekućih aktivnosti suočava.

Međutim, promenom statusa takvih preduzeća (ili samo pojedinih delova) namenske industrije, moguće je naći rešenja za probleme koji proizilaze iz ograničenja sopstvenih investicionih sredstava. Prevođenjem tih preduzeća u društvena (na koja se primenjuje najnoviji zakon o preduzećima), navedeni problemi finansiranja investicija mogu se razrešiti korišćenjem dodatnih izvora sredstava. Reč je o postupku angažovanja slobodnih novčanih sredstava (izvan okvira preduzeća), zasnovanom na koncepciji emisije hartija od vrednosti, a prema važećem Zakonu o hartijama od vrednosti i Zakonu o tržištu novca i tržištu kapitala.

Taj postupak, svakako, za preduzeća nije jednostavan, ali je ostvarljiv. Pružaju im se velike mogućnosti emitovanja vrednosnih papira nevlasničkog (obveznice, komercijalni zapisi i dr.) i vlasničkog karaktera (deonice – akcije), a kao izvor sredstava za njihovu kupovinu mogu biti korišćena: finansijska štednja stanovništva, doznake naših radnika u inostranstvu i višak bruto – akumulacije drugih preduzeća (domaćeg i inostranog porekla).

Za potrebe *preduzeća strogo namenskog karaktera* takođe bi se mogla predvideti mogućnost investicionog angažovanja slobodnih novčanih sredstava. Na primer, u slučaju da se,

zbog potreba naših oružanih snaga, mora ući u novi razvojni program za koji se akumulacija konkretnog preduzeća pokazuje nedovoljnom, Armija bi trebalo da taj program investiciono pomogne. Ukoliko ne bi bila u stanju da pruži odgovarajuću kreditnu podršku, rešenje bi moglo biti u eksternim izvorima finansiranja. Preduzeću bi trebalo dozvoliti mogućnost da, putem emisije hartija od vrednosti, dođe do potrebnih novčanih sredstava. Kao kupci vrednosnih papira, u tom slučaju, mogla bi se pojavljivati jedino preduzeća u društvenom vlasništvu. Kako promena vlasništva u slučaju tih preduzeća (ili samo nekog njihovog dela) ne dolazi u obzir (pa ni prodaja deonica-akcija), to se izdavanjem dužničkih vrednosnih papira ne bi promenio dosadašnji karakter sredstava za proizvodnju, a prikupljenim sredstvima obezbedilo bi se zatvaranje finansijske konstrukcije i omogućio dalji razvoj, kakav inače nameće savremeni tehnički progres.

Navedeni predlozi nemaju pretenziju na to da su konačna i prava rešenja, ali bi ih trebalo imati u vidu pri celovitom rešavanju aktuelnih pitanja namenske industrije.

## SUMMARY

### ECONOMIC REFORMATION REQUIREMENTS FOR PROGRAMMED RE-STRUCTURING OF A PART OF CAPACITIES OF THE SPECIAL PURPOSE INDUSTRY

Before we undertake an assessment of possibilities for re-structuring the capacities of our special purpose industry we should settle the question of what we wish to accomplish by its development and what is the role of each industrial enterprise in the accomplishment of such general goal. Thus we can have enterprises that will retain their former production activities and such enterprises (or their parts) which will have to adapt their production programmes to market conditions.

Corresponding analyses and assessments of contribution of each enterprise to the technological modernization of our armed forces and to upgrading their combat readiness are a necessary condition for orientation of places and roles of these enterprises in the future. This means that those capacities whose production will not satisfy the needs of most direct technological support of our armed forces, and which also have not the export capabilities, will have to be re-oriented to other production programmes.

Also significant is the question of the aid offered on the part of the Army to such enterprises whose production programmes are to be re-structured, whereat we should apply a selective approach based on a combined implementation of several criteria, of which two are to be specifically noted: the character of change of production structure, and the level of flexibility of production.

### RÉSUMÉ

#### LES OBJECTIFS DE LA REFORME ECONOMIQUE RELATIFS A LA RESTRUCTURATION DES PARTIES DES CAPACITES DE L'INDUSTRIE DE BIENS D'USAGE SPECIFIQUE

Traiter de la possibilité de restructurer les capacités de l'industrie de biens d'usage spécifique exige de répondre préalablement à une question de principe, à savoir ce que nous voulons obtenir par le développement de cette industrie et quel est le rôle de chaque entreprise dans la réalisation de l'objectif général. Ainsi, avons nous les entreprises qui poursuivront leurs activités de production primitive, et les sociétés (ou les parties de celles-ci) qui se verront obligées d'adapter l'actuel programme de leurs activités et production aux conditions de l'économie de marché.

Les analyses et les estimations relatives à la contribution de chacune des entreprises à la modernisation technique des forces armées et à l'augmentation de leurs capacités de combat constituent le préalable à la détermination de ces entreprises à l'avenir. Cela signifie que toutes les capacités dont les productions ne pourront pas satisfaire aux besoins de la préparation des forces armées et qui, avec cela, n'ont pas de chance d'exporter, doivent être réorientées vers d'autres programmes de production.

Il est d'intérêt aussi la question concernant l'aide de l'Armée aux entreprises à restructurer; en cela, il convient d'adopter une approche sélective fondée sur l'application combinée de plusieurs critères dont deux semblent être majeurs: la caractère des modifications de la structure de production et le degré d'adaptabilité de la technologie.

### РЕЗЮМЕ

#### ЗКОНОМИЧЕСКО-РЕФОРМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ ПРОГРАММНОЙ КОНВЕРСИИ ЧАСТИ МОЩНОСТЕЙ ВОЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Рассмотрение возможности конверсии мощностей Военной промышленности представляет собой предварительное разъяснение принципиальных вопросов о том, чего мы желаем добиться ее развитием и в чем заключается роль каждого предприятия в осуществлении генеральной цели.

Таким образом можно говорить о предприятиях, которые сохраняют прежнюю производственную деятельность и о предприятиях (или их частях), которые существующую производственную программу будут вынуждены приспособлять к рыночным условиям хозяйствования.

Соответствующий анализ и оценка вклада каждого отдельного предприятия в техническую модернизацию вооруженных сил и укрепление их

боеготовности – обязательное условие определения позиции этих предприятий в будущем. Это означает, что все мощности, производством которых не будут удовлетворяться потребности самого непосредственного боевого обеспечения вооруженных сил, и которые, к этому, не обладают перспективными экспортными возможностями, должны свою деятельность направить к другим производственным программам.

Значительным вопросом является помощь Армии предприятиям, которым предстоит конверсия производства, причем в этом надо иметь селективный подход, основанный на комбинированном применении нескольких критериев, из которых выделяются два: характер изменений производственной структуры и степень гибкости технологии.